

נגלה ונסתר במעשה האדם - על משמעות הבחירה החופשית. לימוד בפרק שמיני בשמונה פרקים לרמב"ם¹ הרב יצחק לנגה

||| הקדמה

- א. פרק א' - שני הצדדים שבאדם
- ב. פרק ב' - הרצון - מפגש שמים וארץ
- ג. פרק ג' - ההנהגה הלאומית והשפעתה
- ד. פרק ד' - הבריחה מהבחירה
- ה. פרק ה' - מקרה - רק מה'
- ו. סיכום - משמעות הציווי האלוקי

הקדמה

אדם נוסע ברכב, מגיע לצומת ומחליט כיצד להמשיך בנסיעתו. בתפיסה הפשוטה, הוא עומד במציאות בה עליו לבחור את דרכו- והמשך נסיעתו לכאן או לכאן יהווה הוצאה לפועל של בחירתו. אך אם נתבונן נכיר בכך שבחירת הדרך נעשית הרבה לפני כן: כאשר בחר לנסוע ליעד מסוים, כבר הכריע שכשיגיע לצומת המסוימת ימשיך בהתאם ליעד הנסיעה.

אם "נלך אחורה" ונפנה את המבט להחלטה על הנסיעה, נוכל להבחין בגורמים שונים שהיו מעורבים בקבלת ההחלטה: חברים, צרכים, רצונות, תובנות, הרגלים וכיו"ב, השפיעו בצורה משמעותית על ההחלטה. גורמים אלו כל כך משמעותיים, שניתן לומר שבעצם האדם היה מוכרח לצאת לדרך כנגזרת מתכונת חייו, והוא כלל לא בחר.

1. במקורות משמונה פרקים צוין רק הפרק ולא הוזכר שם הספר. הציטוטים הם מתוך תרגום אבן-תיבון.

התיאור האמור איננו שולל את מושג הבחירה החופשית. להיפך, הוא מנסה לערער את התפיסה הפשטנית הרואה את הבחירה כהכרעה שעיקרה ברובד המעשי, כדי לפתוח פתח ראשוני למלוא עומקה ומשמעותה של תכונת החיים האלוקית הטמונה באדם - הבחירה.²

פרק א' - שני הצדדים שבאדם

הרמב"ם פותח את הפרק השמיני בשמונה פרקים באומרו:
אי אפשר שיולד האדם מתחילת ענינו בטבע בעל מעלה, ולא בעל חיסרון, כמו שאי אפשר שיולד האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכה.

וממשיך ואומר:

אבל אפשר לאדם שיולד בטבע מוכן למעלה או לחיסרון, בהיות פעולת האחת מהן יותר קלה עליו מפעולה אחרת.

שני צדדים אנו מבחינים באדם: הבכח והבפועל, ומשמעות רבה ישנה להבחנה בתכונתם השונה והייחודית, וליחס שביניהם. מצד הבכח - הכל 'פתוח'. יסודו של האדם מן העליונים ולכן לא יכול להיות גבול וצמצום לתכונת החיים היסודית שבקרבו.³ אי אפשר שיולד האדם בעל מעלה או חיסרון, שהרי המעלות, כמו החסרונות, הם דברים ששייכים לעולם הזה, ממש כמו ש'דיעת המלאכות' שייכת לסדרי העולם הזה. מעשי האדם ודרכי למידתו הם המעצבים את אישיותו ומקנים לו את תכונות חייו.⁴

לעומת זאת מצד הבפועל, מצד מה שכבר מופיע בעולם, בהחלט יש כבר הכנה לקניין מעלה או חיסרון. תכונת החומר היא המימוש המסוים של היסוד הרוחני העומד בבסיסו. כשם שלא יכול להיות שתכונת החיים היסודית שבאדם תהיה גבולית שהרי היא מן העליונים, כך לא יכולה להיות ההופעה הממשית בלתי - גבולית שהרי היא שייכת לסדרי העולם הזה. כיוון שכך, בהחלט נכון לראות את האדם כמוכן לקניית מעלה או חיסרון בהתאם לתכונות החיים אותם קנה האדם בתחילת דרכו.

על כן מבחין הרמב"ם בין 'וולד האדם מתחילת עניינו' לבין 'וולד בטבע'. הופעת הנשמה בעולם הזה מהווה חיבור של שני עניינים: הנשמה וההופעה. הנשמה בטהרתה

2. הרב בלייכר מציע בביאורו לשמונה פרקים, עמודים 196-198, שתי הצעות לגבי היחס בין הפרק השמיני לפרקים הקודמים לו. בהצעה הראשונה מסביר הרב בלייכר שהסיום בעניין הבחירה נובע מהצורך של האדם להאמין בעצמו ולהוציא אל הפועל את כל אשר נלמד עד כה. בהקשר הזה מהווה הבחירה 'אמצעי' לקיום השליחות האלוקית. בהמשך דבריו הוא מוסיף שרמוז ברמב"ם עומק נוסף. הבחירה החופשית מהווה גילוי של מדרגת החיים העליונה שבקרב האדם. בהקשר הזה ההבנה של עומק מושג הבחירה מהווה למידה של הייחודיות האנושית וצורתה האלוקית.

3. השימוש של הרמב"ם בביטוי 'אי אפשר' מלמד אותנו שהמקור לדבריו אינו עובדתי - "ככה זה בטבע", אלא, מיסוד האמונה. אי אפשר שתהיה מציאות אחרת, כביכול. גם אם יראה מהמציאות אחרת, זה לא משנה שהרי זה בלתי אפשרי. מיסוד האמונה הישראלית ברור לגמרי שתכונת החיים האנושית במקורה אינה שייכת למעלות וחסרונות. 'כלל הנפש' הינו טהור ושלם.

4. כמבואר בפרק ד'.

האלוקית, כוללת כל והיא מקבלת את הגשמתה בטבעיות ייחודית לה כפי שבא לידי ביטוי בנטייתיה הגשמיות.

בניגוד לפילוסופים, מדגיש הרמב"ם את קיומו של היסוד הרוחני המהווה מקור לכל החיים האנושיים. כדברי הרמב"ם בתחילת הפרק הראשון:
 דע שנפש האדם אחת, ויש לה פעולות רבות חלוקות... ופעמים שיקראו כוחות וחלקים עד שיאמר חלקי הנפש, וזה השם יעשוהו הפילוסופים הרבה פעמים. ואינם רוצים באומרם 'חלקי' שהיא מתחלקת כהחלק הגופות, אבל הם מונים פעולותיה החלוקות שהן לכלל הנפש, כחלקים ל'כל' המחובר מהחלקים ההם.

הפילוסופים אינם מכירים בשייכות האדם למה שמעבר לעולם הזה, ולכן הם אומרים שהאדם הוא חיבור של כל החלקים אותם אנו מכירים בעולם ולא מעבר לזה. השלם הוא סך כל חלקיו. הרמב"ם מורה לנו שאין זו האמת. האמת היא שהאדם, שבצד הנגלה שלו מורכב מחלקי הנפש, מיוחס ל'כלל הנפש'. יוצא הוא ממנה ומגלה אותה בחייו. מצד הביטוי, ההבדל מאוד דק: האם הנפש היא מכלול חלקיה או שחלקיה הן לכלל הנפש, אך ההבדל בין שתי התפיסות הוא כהבדל שבין שמים וארץ. לדעת הפילוסופים האדם שייך לארץ - הוא מכלול כוחותיו ולא יותר, ולעומתם מדגיש הרמב"ם שהאדם הוא התגלות של מימד מופשט הנבדל מהעולם הזה הגשמי.⁵

באמת, אין האדם מוגבל במעשיו ע"י נטיותיו הראשוניות או סך חלקיו. מיסוד נפשו הרוחנית מוכן הוא לכל, ואין בו בתחילת ברייתו לא מעלה ולא חיסרון. רק מצד סדרי ההתגלות בעולם הזה והתנהלותו העצמית בבחירתו, מעצב הוא את אישיותו וקונה בקרבו את המעלות.⁶

על כן, צריך האדם לפלס את דרכו ולהתגבר על הנטייה העולמית החומרית הטבועה בו; לנהל את עצמו כפי שמתאים לו באמת ולא לפגוע בעצמו ולמנוע מהבריאה האלוהית הטמונה בו להתגלות. עליו להיות קשוב אל עצמיותו ולהוציא אל הפועל את נטייתו אל הטוב הכולל-כל, מתוך שימת לב לדרכו וקבלת ההדרכה התורתית המכוונת לגילוי החיים המלאים הכוללים-כל.

פרק ב' - הרצון - מפגש שמים וארץ

בהמשך כותב הרמב"ם כך:

5. כאמור, דברי הרמב"ם בפסקה הראשונה, העוסקים בלידת האדם, אינם מתאימים לדעת הפילוסופים. עם זאת, דבריו בפסקה השנייה, העוסקים ביכולת הבחירה, כן מתאימים לפילוסופים. הפילוסופים אומרים שבריאת האדם קובעת את גורלו בתחומים מסוימים ומפקידה בידו בחירה בשאר העניינים. הצד השני של אותה מטבע הוא מציאות ההשגחה האלוהית. התפיסה הפילוסופית (כפי שמובאת במורה נבוכים, חלק ג' פרק י"ז תחת הכותרת "וההשקפה השנייה... והיא השקפת אריסטו") היא שישנה השגחה למחצה. באותו מקום שקובע הבורא את מקרי האדם, הוא מושגח, ובשאר הדברים מסור האדם ליד המקרה וכלפיו יכול לפעול כפי רצונו בבחירתו.

6. כפי שמבאר הרמב"ם בפרק ב' את משמעות קניית המעלות המידותיות והשכליות.

אמרו הקדמונים⁷ כי יש לנפש בריאות וחולי, כמו שיש לגוף בריאות וחולי. ובריאות הנפש היא - שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה תכונות שתעשה בהן תדיר הטובות והפעולות הנאותות.⁸

מיוחד הוא האדם בהיותו בוחר את דרכו. בהכרתו העצמית מזהה הוא את האפשרויות העומדות לפניו, עומד הוא על ענייניו ובוחר מה לעשות. אמנם, גם בעלי החיים עומדים בפני אפשרויות שונות, ואף הם בוחרים כביכול מה לעשות וממה להימנע. אך אי אפשר להשוות בין הבחירה האנושית לבחירתם של בעלי החיים. מיוחדת היא בחירתו של האדם בהיותה "פועל יוצא" של למידה עצמית וזיהוי הטוב והרע בצורה שכלית והכרתית, כפי שאומר הפסוק "והיה כאחד ממנו לדעת טוב ורע".⁹ ייחודיות האדם היא שהבחנת הטוב והרע נעשית על ידו באופן מודע. בעל החיים מגיב בצורה צפויה למדי. מבריאתו חקוקות בקרבו ההתנהגויות השונות בהתאם למאורעות, והדברים מתגלים בבוא העת. לעומת זאת, האדם צריך לברר את דרכו, ולהוציא אל הפועל את השכלתו האישית.

חז"ל מלמדים אותנו ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים"¹⁰. הרצון האלוקי הפקיד את העשייה האנושית כמתעצבת ביראת השמים הפרטית של האדם, בבחירתו בטוב או, חלילה, ברע. זאת היא התוכנית האלוקית הקבועה מראשיתו של עולם. רצון האדם הוא ה"מעבדה" האישית של כל אחד בעיצוב דרכו ומעשיו. הוא הבוחר את דרכו והוא המופקד על תיקון מעשיו, כמאמר הכתוב "נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה עד ה'".¹¹ דרכו של אדם נגזרת מהתהליכים הפנימיים של בניית רצונו, ומתוך הביורור הרצוני מצווה האדם לעמוד על חובתו, ולשוב עד ה'.

ממשיך הרמב"ם:

והחלק המתעורר, הוא הכוח אשר בו ישתוקק ויכסוף האדם לדבר אחד, או ימאסהו. ומזה הכוח יבוא אל פעולות בקשת דבר והבריחה ממנו.... וכלי זה הכוח - כל אברי הגוף.¹²

בחירת המעשים מתבטאת ב'חלק המתעורר', במה האדם רוצה לעשות או להימנע מלעשות והיא יוצאת אל הפועל על ידי 'החלק המרגיש' במעשים שהוא עושה: "והחלק

7. בהקדמה לשמונה פרקים כותב הרמב"ם שהוא עתיד להביא ציטוטים ממקורות אחרים ולא להזכיר את אומרו, כך שהלומד ילמד את הדברים על פי תוכנם ולא בהשפעת דעות קדומות. לכן הרמב"ם מזכיר את דברי הפילוסופים ומציין את מקורם דווקא באותם מקומות בהם הוא חולק עליהם (כדלעיל לגבי תחילת פרק א', פרק שישי ועוד). פה בחר הרמב"ם בביטוי אמצעי: 'הקדמונים' הוא לא משייך את הדברים לעצמו ולא מזכיר שמקורם בפילוסופיה, כיוון שהדברים אמנם נכונים אך לא במלואם - כפי שיבואר בע"ה בהמשך.

8. תחילת פרק ג'.

9. בראשית ג, כבוכסהבר התרגום.

10. ברכות לג, ב.

11. איכה ג, מ.

12. פרק א'.

המרגיש בזה העניין אינו רק שמש לחלק המתעורר¹³. זהו גם יסוד התשובה, שהרי משנעשה המעשה, אין עוד יכולת להחזיר את הגלגל אחורנית ולבטלו, ועם זאת יודעים אנו שבחסד ה' ישנה מציאות של תשובה ועקירת הרצון נחשבת כעקירת המעשה¹⁴. אלא, שהמישור הפנימי כלפיו מכוונת העשייה האנושית וכלפיו נתבע האדם לעשות תשובה הוא הרצון, וכיוון שהוא נתקן, נחשב הדבר כתיקון המעשה.

כאמור לעיל, הגדרת הבריאות והחולי אינה בעצם עשיית המעשים הרעים כי אם בנטייה לעשותם. לכן, גם הרפואה מכוונת למישור הזה "כי כשיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכוון אל אמצעותם יהיה במדרגה עליונה ממדרגת בני אדם, ובזה יתקרב אל השם יתברך וישיג אל טובו, וזה הדרך השלם שבדרכי העבודה"¹⁵. האדם החולה צריך לפתח את ההקשבה הפנימית ל"בכח" הקיים בקרבו. הוא צריך להיות מודע לעצמיותו ולכוון את עצמו להופעהמלאה של הטוב הכולל. כאשר יקנה האדם את אמת המידה הפנימית הזאת בקרבו, ושאפתו להופעת הטוב תאיר את הצמתים בהם הוא עומד בחיים, תהיה דרכו, וממילא גם רפואתו, גלויים לפניו¹⁶.

פרק ג' - ההנהגה הלאומית והשפעתה

אחד התנאים הבסיסיים לעריכת ניסוי הוא קיומם של תנאי מעבדה סטריליים. רק כאשר מסירים כל השפעה חיצונית ומבודדים את הניסוי בצורה בה אפשר לעמוד על הגורמים המעורבים בתוצאותיו, אפשר להגיע למסקנות תקפות. לולא בידוד שכזה, לא נוכללהעריך את משמעות התוצאות ולעמוד על הגורמים האמיתיים. לדוגמה, אם מבקשים לבחון יעילות של תרופה חדשה למחלה מסוימת, יש להימנע משימוש בתרופות אחרות תוך כדי הניסוי, על־מנת לדעת מה היעילות של התרופה הנבחנת.

שונה הדבר בבחירה האנושית. בעצם אופייה היא מתמודדת ונבנית בתוך החיים. "קורות החיים", המידות, ההכרות האישיות והכלליות והתרבות הסובבת, משפיעים בצורה משמעותית על תהליך הבחירה, ודווקא זאת היא השליחות האלוקית אליה נשלח האדם.

הדברים נבחנים בצורה חדה ביחס היחיד והכלל. לעומת היחיד אשר תכונת חייו הינה פרי ההתפתחות בעולם הזה, הכלל הינו יצירהייחודית בעלת אופי ייחודי מראשיתה. כל עם נושא בעצמו תכונת חיים מסוימת כפי שקבע הבורא יתברך. כפי שעולה, למשל, בפרשת לך לך:

ויאמר לאברם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום ועינו אותם, ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנוכי, ואחרי כן יצאו ברכוש

13. פרק ב'.

14. מסילת ישרים, סוף פרק ד'.

15. סוף פרק ד'.

16. סוף פרק ד', ובהרחבה בתבואות ג' עמודים 150-157.

גדול... ודור רביעי ישובו הנה, כי לא שלם עוון האמורי עד הנה¹⁷.

התורה מלמדת אותנו על תוכנית אלוקית רחבת משמעות ומעשים. בני ישראל עתידים לצאת לגלות, להיות בארץ לא להם והגוי המקומי עתיד להתעורר להגן על עצמו ולשעבד את בני ישראל. אמנם, בהקשר הזה יש להדגיש שכל יחיד ויחיד נשאר ריבון למעשיו ועליו לבחור בטוב, אך במישור הלאומי ללא ספק תהיה התנגשות ויהיה שיעבוד, עד אשר יגיע הזמן על פי החשבון האלוקי שבני ישראל יצאו לארצם.

גם כך מדובר על חשבון לא פשוט, שהרי בארץ כנען יש כרגע עם הנוחל את הארץ ואין הצדקה להוציאו מנחלתו. אלא, שבאותו שלב בו האומה הישראלית תגיע לבשלותה ותהיה ראויה לחזור לארצה - יגיע האמורי למילוי עווננו ויגלה מארץ ישראל, בה הוא מתגורר לעת-עתה.

כל יחיד עובר במקומו את התהליך האלוקי המתחולל בעולם ובוחר את דרכו בתוך וביחס להקשר הכללי. זרעו של אברם עתיד לגלות ולשוב לארצו, המצרים עתידים לשעבד את ישראל ולהיענש, והאמוריים עתידים לחטוא ולגלות ממקומם, אך אין בכל ההתרחשויות הכלליות האלו בכדי להכריע את מעשי היחיד. המאורעות העוברים על העם יוצרים מעטפת לכל היחידים. היא משפיעה על הבחירות הפרטיות, אך לא מקבעת אותם. כל יחיד יכול ומצווה לבחור בטוב, אפילו במקום בו תכונת החיים הלאומית היא לחטוא ולשעבד את ישראל. על פי בחירתו האישית, המסורה לו לגמרי, יקבל את הגמול המגיע לו.

פרק ד' - הבריחה מהבחירה

בהתבוננות פשוטה של האדם על עצמו או על חבריו, ניתן לזהות מבנה אישיות מסוים. על פניו, ניתן להצביע על תכונות חיים המלוות את האדם שנים רבות ונראה שאין סיכוי שישתנו. יתרה מכך, לעיתים אדם מנסה בצורות שונות ליצור שינוי בקרבו ולא רואה ברכה בעמלו. לא פעם עולה השאלה בדבר גבולות הבחירה: האם 'אין דבר העומד בפני הרצון' כלשונו של הפתגם השגור בפי רבים? ומהי משמעות האמירה ש"רשות כל אדם נתונה לו, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה הרשות בידו"¹⁸?

נראה, שיש להבדיל בין שלושה עניינים שונים:

א. תכונות חיים מולדות.

ב. תכונות חיים נרכשות.

ג. איבוד הבחירה.

ברובד הגופני בהחלט ניתן להבחין בין תכונות מולדות כמו צבע עיניים ומבנה פנים, ובין תכונות עליהם האדם יוכל להשפיע בבחירתו כמו עיצוב שיער, כושר גופני ועוד. שונה הדבר ברובד המידותי, שהוא כולו מסור למעשי האדם שהרי "אי אפשר

17. בראשית טו, יג'טז.

18. רמב"ם תשובה ה, א.

שילוד האדם מתחילת עניינו בטבע בעל מעלה או בעל חיסרון". ברובד הרוחני, הקודם להופעה העולמית, אין צמצומים ורק מתוך מעשיו השונים הוא הולך ומתעצב וקונה בעצמו את תכונת חייו ואישיותו. על כן, גם דרך התיקון דורשת מעשים. הם אשר עיצבו את תכונת החיים הקיימת והם המסוגלים לחולל את השינוי. אלא, שכפי רוב המעשים וגודל קביעות תכונת החיים באדם, כן נדרשים ריבוי מעשים ליצירת קביעות חיים חדשה באדם.

ודע שאלו המעלות והפחיתויות אשר למידות לא יגיעו ולא יתישבו בנפש, רק בכפול הפעולות הבאות מן המידה ההיא פעמים רבות ובזמן ארוך והרגילות בהן... ואפשר שיהיו הפעולות ההן ממוצעות, ואפשר שיהיו מותרות או מחסרות כפי שספרנו - ותהיה נפשו חולה. וראוי שילכו ברפואתו כדרך רפואות הגופות בשווה. כשם שהגוף, כשיצא משיווי נראה אל איזה צד נטה יוצא ונעמוד כנגדו בהפכו, עד שישוב אל השיווי¹⁹.

שונה הדבר במקרה בו חולל האדם בקרבו 'מהפך' שורשי בקרבו. כמו שבמישור הגשמי יכול האדם, חלילה, להזיק לעצמו בצורה שאינה ניתנת לתיקון כך גם במישור הרוחני. בדרך כלל, המעשים יוצרים, משפיעים ומחזקים נטיות באדם כפי ערכם. הם מחזקים את הטוב או חלילה מטים את האדם אל הרע. יתרה מזאת, המעשים משפיעים על האדם גם על יכולת ההקשבה שלו לפנימיותו, ולכן נזקק הוא ללכת לרופא ולשמוע עצה מהחכם²⁰. במקרה בו הזיק לעצמו בצורה שאינה ברת תיקון, נותק עצמו מפנימיותו דומה הוא כמי שאיבד איבר מעצמו.

כלשון הרמב"ם:

והיה בזה אות גדול ומפורסם אצל בני אדם, כמו שכתוב "ולמען ספר שמי בכל הארץ"²¹, שהשם יתברך אפשר שיענוש האדם שימנעהו בחירת פעולה אחת ויודיעהו בזה שלא יוכל למשוך נפשו ולהשיבה אל הבחירה ההיא²².

הבחירה האנושית משפיעה באופן ישיר על עוצמת הגילוי של פנימיות החיים. כשבוחר האדם בחטא הוא עלול להגיע להתגשמות פנימית שאינה נתונה למרפא הבחירה. מקורה של התשובה באדם היא טהרת החיים היסודית שבקרבו, אך אם חלילה התנתק האדם מעצמיותו וכבר לא יכול לשום את דרכו, להכיר את הטוב ולתקן את מעשיו- אין לו כבר דרך חזרה.

פרק ה' - מקרה - רק מה'

מקובל להגיד ש'מקרה' זה אותיות 'רק מה' - שכל מה שנראה בעיני בשר ודם כקורה במקרה - מעוצב ומונהג בידי בורא העולם. לא יתכן שהבורא עזב את בריאתו והעולם מתקיים ללא סדר או משמעות. לכן, למרות שבמבט האנושי תהליכים רבים

19. פרק ד'.

20. כמבואר בפרק ג'.

21. שמות ט, טז.

22. פרק ח'.

נוצרו בידי אדם או כתוצר מקרי של ההתנהלות הטבעית של העולם, מאמינים אנו שמדובר על הנהגה אלוקית העומדת ביסוד העולם והיא המחוללת את הכל. הוא יתברך חקק בעולם את הבחירה האנושית ואת ההתנהלות המקרית כסדר הופעת החיים העולמיים.

עם זאת, אין ההכרה האנושית הבוחרת את המעשים מכרת ומפרטת את האמונה בדבר ההנהגה האלוקית לכדי יכולת הכוונה מעשית. לעולם לא יכיר הנברא את דעת בוראו, ולא יוכל האדם לכוון את מעשיו מתוך ידיעת התוכנית העולמית. האדם מצוי בטבעיות החיים ולא בידיעה האלוקית, ומתוך כך מחויב הוא לבחור את מעשיו.

האדם המעמיק מכיר את דלות מקומו, מקשיב להדרכה האלוקית המסורה לנו בתורה ומצוות, ומקיימן באמונה. ב"מקומו"בו הוא מצוי, אין הוא משיג את טעמן של כל המצוות, אך מאמין הוא בתורה ומתוך אמונתו קשור וקשוב הוא להדרכה התורית ומקיים את מצוותיה בשלמות. בעצם, הוא כולל בבחירתו את קוצר השגתו ובוחר להתחשב בכך.

כך, למרות שאינו יודע מהו החשבון האלוקי, ובלי לעמוד על המשמעות הכללית והנהגת ה' שבמעשה זה - הוא מסור אליהן²³, מסירות זו, באה לידי ביטוי דווקא בדבקות במקום האנושי. האדם אינו מתיימר להשיג את מה שאין ביכולת אנוש להשיג ולא מסביר את החשבונות האלוקיים. הוא דבק במסור לו, במציאות העולמית המוארת בתורה ומצוותיה, ועל ידי דבקות זו עושה את המוטל עליו.

בהקשר הזה, ניתן להבין את תשובת הרמב"ם לשאלת הידיעה והבחירה: שישאל השואל: זה האיש ידע בו הבורא אם יהיה צדיק או רשע, או לא ידע? ואם תאמר ידע - יתחייב מזה שיהיה מוכרח על העניין ההוא אשר ידעו ה' יתברך טרם היותו, או תהיה ידיעתו בלתי אמיתית. ואם תאמר שלא ידע מקודם - יתחייבו מזה הרחקות עצומות ויהרסו חומות נשגבות בעניין הדת... הנה כבר ביארנו, שהמחשבה בהשגת ידיעתו - סיכלות גמורה. אלא, שאנחנו נדע שהוא יתברך 'יודע' כמו שנדע שהוא 'נמצא'²⁴.

השואל מנסה לסדר בקרבו את היחס שבין מעשה האדם, ובפרט קיום הציוויים האלוקיים, לבין הידיעה האלוקית והנהגתו של השי"ת את העולם. בהבנת השואל ישנה סתירה בין הדברים: או שהאדם חופשי לבחור את דרכו, או שהבורא הוא המנהיג את עולמו. הרמב"ם מתרץ סתירה זו במוגבלות הכרתו ובכך שאיננו משיגים את הידיעה האלוקית.

משמעות התשובה שענה הרמב"ם לשאלה מבארת את יחסו של הרמב"ם להשתדלות האנושית ולאמונה בהנהגה האלוקית גם יחד. הרמב"ם מכריע שההשתדלות האנושית

23. כמבואר בפרק ו', שמעבר לעשיית המצוות מתוך ההכרעה השכלית, אנו עושים את המצוות מתוך הישענות על יסוד האמונה. אנחנו לא מסוגלים להבין את עניינן של המצוות כי אם דבקים בהן מכוח הציווי האלוקי. ואפילו אותן מצוות שנראה שהן שייכות לרובד השכלי בלבד, מיוסדות על הרצון והציווי האלוקי אותנו.

24. המשך פרק ח', וכן רמב"ם תשובה ה, ה.

צריכה להיעשות מצד הכרת האדם את מקומו. אין זה נכון שהאדם יעסוק בחשבונות האלוקיים, הוא לא מסוגל לכך וממילא זה לא עניינו. עם זאת, מאמין הוא האדם באמונה עמוקה בהנהגת הבורא את העולם- ממש כפי שמאמין הוא במציאות הבורא²⁵.

האדם יודע שהמקרים הם רק מה', אך אין זה אומר שמוטל עליו להסביר את ההשגחה האלוקית בשכלו. להיפך, הענווה מלמדת אותו לקבל את ההנהגה האלוקית מקרה. מקרה שהוא רק מה'.

סיכום - משמעות הציווי האלוקי

הרמב"ם עצמו מסכם את דבריו במשפטים הבאים:

והבן כל מה שאמרנו, שפעולות האדם מסורות אליו וברשותו להיות צדיק או רשע, מבלתי הכרחת השם יתברך עליו על אחד משני העניינים. ומפני זה היה ראוי הציווי והלימוד וההכנה והגמול והעונש²⁶.

העולם מונהג מבלי שה' מכריח את המעשה האנושי, אך בהיבט העולם אינו מופקר למקריות ולחוסר-תכלית. ההנהגה האלוקית לא נעצרה ביצירת החופש והנחילה לעולם גם את הציווי, הגמול והעונש. נכון הדבר שהבחירה היא באמת חופשית, אך בקרב האדם, מבריאתו, ישנה שייכות פנימית מוחלטת לטוב. אין הוא צריך להמציא את הדרך הראויה, שהרי הוא מצווה עליה. אין הוא צריך לעמוד לבד אל מול כל הסטיות האפשריות, שהרי המציאות מכוונת ביסודה אל הטוב, והגמול והעונש מוטבעים בסדרי עולם. ציווי התורה אינם ציוויים חיצוניים הרודים ומצמצמים את החופש האנושי, אלא הם החושפים את ההנהגה המתאימה לאדם ולבריאה כולה, הנהגה שמתוך הקשבה מלאת חירות אליה, מקיים האדם את שליחותו בעולם ודבק בבוראו.

נסיים בתפילה²⁷ שנזכה להיפתח למכלול החיים הקיים בקרבנו (א), ההולך ומתפתח על ידי התנהלותנו העצמית (ב); ולהכיר את המורכבות והחולשות הקיימות בקרבנו (ג) ולפתח את יכולת ההקשבה האמונית להחזרת הבריאות האנושית בגדולתה (ד); לכוון את מעשינו למה שמעבר לכאן ולעכשיו (ה) באמונה בכוח הפנימי הגנוז בהם (ו); ומתוך כך לזכות להיות נאמנים לעצמיותנו ולהופיע את סדרי החיים המתאימים לנו בדבקות אלוקית הולכת וגדלה (ז). אמן.

25. ובמו"נ א, נח: "אין מציאותו שהיא עצמותו דיה לו בלבד שיהא מצוי, אלא שופעים ממנו מציאותיות רבות, ואין זה כשפיעת החום מן האש, ולא כחיוב האור מן השמש, אלא שפע שהוא מושך לה תמיד קיום וסדר בניהול מחוכם כמו שנבאר, והרי אמרינו בו בגלל עניינים אלו שהוא יכול ויודע ורוצה, המטרה בתארים הללו שהוא אינו קצר היכולת, ולא סכל, ולא יעלם ממנו ולא יזיח". וביתר הרחבה בהסברת התארים השוללים עניינם ומשמעותם, שם, נר"ס.

26. סוף פרק ח'.

27. בהתאמה מסוימת לסדר הפרקים.